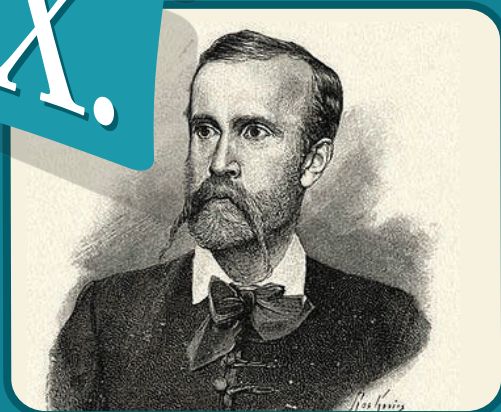

ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJÁN
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET I. SZAKOSZTÁLYÁBAN

CERTAMEN IX.

NYELV-, IRODALOM-, SZÍNHÁZ-
ÉS FILMTUDOMÁNY
RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM

2022

CERTAMEN IX.

ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJÁN
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
I. SZAKOSZTÁLYÁBAN

Szerkesztette
EGYED Emese, PAKÓ László

Kolozsvár, 2022

A kötet megjelenését támogatták:

Szerkesztette: Egyed Emese, Pakó László

© Szerzők, 2022

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2022

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület
Felelős kiadó: Biró Annamária

A tanulmányok szövegét korrektúrázta: András Zselyke
Tördelőszerkesztő: Virág Péter
Borítóterv: Idea Plus

Nyomdai munkálatok: F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós
Felelős vezető: Ambrus Enikő ügyvezető igazgató

DOI: 10.51384/cert-09
ISSN 2393 – 4328

TARTALOM

Bevezetés.....	9
Introduction	
Introducere	

I. NYELV-, IRODALOM-, SZÍNHÁZ- ÉS FILMTUDOMÁNY

Nyelv, „emlékezet”: jelhasználat

DOMOKOS Johanna

A számi irodalom fekete könyve. Niillas Holmberg <i>Juolgevuoddu</i> (Mezítláb) című kötetéről.....	13
The Black Book of Saami Literature. About Niillas Holmberg's Volume <i>Juolgevuoddu</i> (Barefoot)	
Cartea neagră a literaturii saami. Despre volumul lui Niillas Holmberg <i>Juolgevuoddu</i> (Descuț)	

PAP Levente

Kihívások egy kora újkori gúnyvers kapcsán.....	27
Challenges According to a <i>Pasquillus</i> from the Early Modern Period	
Provocări în contextul unui pamflet din epoca premodernă	

GÁBOR Csilla

Nyelvek és szövegformák, legenda és királytükör között. Illyés András királyéletrajzairól.....	39
Between Languages and Genres, Legend and the King's Mirror. The Lives of the Holy Kings in András Illyés's <i>Legendary</i>	
Între limbi și genuri, legende și oglinda pentru regi. Viațile regilor sfinți în legendarul lui András Illyés	

BENŐ Eszter

Dóczy Lajos <i>Tragédia</i> -fordításának recepciója.....	57
The Cultural Reception of <i>The Tragedy of Man</i> , Translated into German by Lajos Dóczy	
Recepția traducerii în germană a dramei <i>Tragedia omului</i> de către Lajos Dóczy	

DEMETER Zsuzsa

Egy irodalmi kartográfia léptékei. Bálint Tibor pályakezdésének problematikája ...	69
The Scale of a Literary Cartography. Tibor Bálint's Debut: Landmarks of Interpretation	
Scara unei cartografii literare. Debutul lui Tibor Bálint: repere ale interpretării	

SZENKOVICS Enikő

<i>Echinox</i> – siker- vagy kudarctörténet?	81
The Review <i>Echinox</i> – A History of Successes or Failures?	
<i>Echinox</i> – O istorie de succese sau de eșecuri?	

Vizualitásról: a percepciótól a teória felé

JÁNOS Szabolcs

- Mítoszrombolás és nosztalgia között: a Bánság a kortárs (romániai) német irodalomban (A „sváb idill” kritikusa: Herta Müller) 93
Between Mythocritics and Nostalgia: The Banat in the Contemporary German and Romanian-German Literature (The Critic of the „Swabian Idyll”: Herta Müller)
Între deconstruirea miturilor și nostalgie: Banatul în literatura germană și cea germană din România (Criticul „idilei șvăbești”: Herta Müller)

BARTHA Katalin Ágnes

- Szenvedély által vezérelt kor- és kórkép a 19. századi színpadon 109
Passion on the 19th Century Stage
Pasiune pe scena teatrală din secolul al XIX-lea

ANDRÁS Orsolya

- Az *Ilonka* című bábelőadás az oral history és a kulturális emlékezet kontextusában 133
The Puppet Show *Ilonka* in the Context of Oral History and Cultural Memory
Spectacolul de teatru de păpuși *Ilonka* în contextul istoriei orale și al memoriei culturale

PIELDNER Judit

- Jeles András anamorfózisai 149
András Jeles's Anamorphoses
Anamorfozele lui András Jeles

LÁNG Orsolya

- Klausztofób balett 159
The Claustrophoby-Dance
Baletul claustrofobiei

II. RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM

Egyházi intézmények és társadalom

BENCZE Ünige–LENKEY László–PETHE Mihály

- A marosszentkirályi pálosok és birtokaik. Egy tájrégészeti kutatás előzetes eredményei és további lehetőségei 171
The Paulines from Sâncraiu de Mureș and Their Estates. Preliminary Results of a Landscape Analysis and Further Research Possibilities
Paulinii de la Sâncraiu de Mureș și proprietățile lor. Rezultate preliminare și posibilități de cercetări viitoare în reconstituirea și analiza peisajului istoric

Szöcs Péter Levente

- Az aranyosmeggyesi ferences kolostorról 193
On the Franciscan Cloister of Medieșu Aurit
Despre mănăstirea franciscană de la Medieșu Aurit

KOVÁCS Mihai

- Egyházmegyei zsinat és vizitáció Erdélyben a 16. század első negyedében.
 Gondolatok Várdai Ferenc püspök (1513–1524) egyházkormányzati
 tevékenységéről205
 A Diocesan Synod and a Canonical Visitation in Transylvania at the Beginning of the
 Sixteenth Century. Some Thoughts about the Ecclesiastical Governance of Bishop
 Ferenc Várdai (1513–1524)
 Un sinod diecezan și o vizitație canonică în Transilvania la începutul secolului al XVI-lea.
 Câteva idei privind activitatea de guvernare ecleziastică a episcopului Ferenc Várdai
 (1513–1524)

Városok és szerepköreik a kora újkorban

SZÁSZ Anikó

- Mezővárosok vásárai az erdélyi vármegyékben (1541–1600)223
 Fairs of the Towns in the Transylvanian Counties (1541–1600)
 Piețele târgurilor din comitatele Transilvaniei (1541–1600)

IZSÁN Csaba

- Kolozsvár, Segesvár és Brassó kora újkori zsoldos darabontjai és szerepköreik
 a források tükrében235
 The Early Modern Town Mercenaries of Cluj, Sighișoara and Brașov and Their Duties in
 the Light of the Sources
 Drabanții orașeni și sarcinile acestora în Cluj, Sighișoara și Brașov în epoca premodernă
 prin prisma izvoarelor

Bűnözés és bűnüldözés a régi Erdélyben

DERZSI Júlia

- A bűnözés és deviáns magatartások megítélése Andreas Hegyes brassói
 kapitány és városi tanácsos *Diarium*ában253
 The Perception of Crime and Deviant Behaviour in the Diary of Andreas Hegyes, Captain
 and Town Councilor of Brașov
 Percepția criminalității și a comportamentelor deviante în Jurnalul lui Andreas Hegyes,
 căpitan și consilier orașenesc din Brașov

PAKÓ László

- Gyilkos útonállók. Rablók a kora újkori Kolozsvár bírái előtt283
 Murderous Highwaymen. Robbers at the Judicial Court of Early Modern Cluj
 Ucigași de drumul mare. Bandiți în fața instanței de judecată a Clujului premodern

GYÖRGY Árpád Botond

- Csecsemőgyilkosságok a 17. századi Marosvásárhelyen305
 Infanticide in 17th Century Târgu-Mureș
 Pruncucideri din Târgu Mureș din secolul al XVII-lea

FERENCZI Szilárd

Bűntett hivatalból és a hivattal szemben. A rendőrség és a város konfliktusai Kolozsváron a dualizmusban.....	319
Felony in Office and Against the Office. Conflicts Between the City Police and the Citizens of Cluj in the Dualist Period	
Fapte penale din oficiu și împotriva oficiului. Conflictele dintre poliția și cetățenii Clujului în perioada dualistă	
Rövidítésjegyzék.....	339
Abbreviations	
Abrevieri	
Képmelléklet.....	341
Illustrations	
Ilustrații	

PAKÓ LÁSZLÓ*

GYILKOS ÚTONÁLLÓK. RABLÓK A KORA ÚJKORI KOLOZSVÁR BÍRÁI ELŐTT**

Kulcsszavak: *kora újkor; bűnüldözés; rablógyilkosság; rablóbanda; útonállók; tortúra*

A rablógyilkosságnak, azaz az anyagi javak törvénytelen és erőszakos megszerzése érdekében elkövetett gyilkosságnak súlya abból fakad, hogy a cselekmény egyszerre irányul az áldozat vagyona, illetve élete ellen.¹ E bűncselekményhez mindig erőszak társul, de nem előre elhatározott szándékkal elkövetett tett vezet minden esetben az emberélet kioltásához. Alkalmanként csupán szerencsétlen körülmények összjátéka folytán kerül sor emberéletet követelő cselekedetre. E bűncselekmények települések, régiók, akár egy egész ország rendjét is veszélyeztették, állandó kihívást jelentve a lakók életének és javainak a biztonságára. A közösség tagjaiban keltett bizonytalanság és félelem gátolhatta a társadalmi mechanizmusok megfelelő működését. A kora újkori gyilkosságokat elbeszélő angol röpiratok kutatója az erőszakkal elkövetett rablásokról szóló elbeszéléseket egyenesen a korszak rémtörténeteinek nevezi. A tettet a legigazságtalanabb bűncselekmények egyikének tartották, mert az áldozatnak nemcsak anyagi kárt okozott, hanem az életére is tört.²

Az alábbiakban a rablógyilkosságok azon eseteit vesszük számba, amelyeket kisebb-nagyobb csapatokba verődött gonosztevők követtek el. Az 1570-től 1660-ig terjedő időszak hiányos kolozsvári levéltári állagai körülbelül harminc olyan pert őriztek meg, melyek rablógyilkosságokról fednek fel adatokat, ezek majdnem felében a bűncselekmények egy-egy banda tevékenységéhez köthetők. Legfontosabb forrásunkat Kolozsvár város törvénykezési jegyzőkönyvei képezik, melyek adatait a városi jogügyigazgatók (direktorok) számadásai, a sáfárpolgárok számadáskönyvei, illetve más iratok egészítik ki.

* PAKÓ László (1980), PhD, történész, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézete, Kolozsvár, pako.laszlo@eme.ro

** A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan*. II. Pest, 1865. 143.

2 Vanessa McMAHON: *Gyilkosság Shakespeare Angliájában*. Magyar Könyvklub, Bp., 2005 [*Murder in Shakespeare's England*. Hambledon and London, 2004]. 27, 303, 309–310; Dan Horia MAZILU: *Lege și fărâdelege în lumea românească veche*. Polirom, Iași, 2006. 284–291.

A BÍRÓSÁG ELŐTT

1594 elején Kolozsvár jogügyigazgatói Timár János faluispán meggyilkolásával és kifosztásával vádolták Mondró (Mândru?) Pétert, vélhetően hesdái román lakost.³ A környék falvainak román jobbágysai közül származó tanúk szerint a vádlott több rablásban és rablógyilkosságban vett részt, ezért eredt az ispán neki és társainak nyomába. A tanúk szerint a rablógyilkosságra akkor került sor, amikor az ispán üldözőbe vette a vádlottat és Demeter Péter nevű társát, akiket egy kenéz ökrének ellopásával gyanúsított. A vádlott tortúra alatti vallomása szerint a tettet két hesdái román, Căiele (*Kaiele/Kaielian*) Paul és Triff Dan társaságában követte el, az előbbi ütötte dárdáját a halott testébe. Azt is hangsúlyozta, hogy a tettet Pleșcan (*Pleskan*) Ioan, továbbá egy bizonyos Dávid kenéz fia és Demeter Péter biztatására követték el. Mások szerint ezt hamisan állította, csak hogy bosszút állhasson az említett Dávid kenézen. A bizonyítékok és saját beismerő vallomása alapján a bírák Mondrót – társainak és a tett körülményeinek tisztázása érdekében – kínvallatásra, majd minősített halálbüntetésre ítélték. Gaztetteit figyelve, a faluispán meggyilkolása mellett, a havason is megölt egy pakulárt, akitől elorozta süvegét, kését és szekercéjét, Járában egy kisaklosi társával pedig szintén embert ölt. Az (oláh?)létai határon is megvert és kifosztott egy románt, majd ezt tette egy gyerőmonostori személlyel is, akinél „érett volt valami kevés pénz”. Egy barbátfalvi, azaz oláhlétai embertől csergét, egy másiktól pedig, harmadmagával, egy vég condraposztót és egy pokrócfélét lopott. Elhajtották egy román kenéz ökrét is, de lólopással is gyanúsították. Társai közül a hesdái Triff Dan és Căiele Paul, továbbá Demeter Péter, Bonda Duma fia és Groza Ioan nevét is több hasonló cselekménnyel hozták kapcsolatba a tanúk, akárcsak a kisaklosi emberét. Általában még egy-két, esetleg három hesdái, kisaklosi vagy máshonnan származó, legtöbbször román személy társaságában hajtotta végre tetteit. Egyiküktől sem volt idegen a bűn világa. A kisaklosi társáról a tanúk úgy tudták, hogy 1593 nyarán a Mezőségen felakasztották, de Grozát is kapcsolatba hozták más bűncselekményekkel. Tetteiket a Kolozsvártól délnyugatra húzódó hegyvidéken, az ottani falvakban vagy azok határában követték el, áldozataik is általában a vidék román ajkú lakosai közül kerültek ki. Volt közöttük a helyi vezetők sorából származó kenéz és havason élő juhász is. Tetteik részletei azt sugallják, hogy nem előre kitervelt akciókat hajtottak végre, hanem, ha erőfölényben érezték magukat, a havason vagy a település határában az éppen útjukba kerülőket támadták meg. Ismert rablásaik zöme nem is végződött az áldozat halálával. Nem az ölés, hanem a zsákmányszerzés volt tehát elsődleges

3 A Román Nemzeti Levéltárak Kolozs megyei Osztálya, Kolozsvár (Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale Române, Cluj-Napoca – a továbbiakban: RNLtKol), Kolozsvár város levéltára (Primăria orașului Cluj – a továbbiakban: Kvl), Törvénykezési jegyzőkönyvek (Protocoloalele de judecată – a továbbiakban: KvTJk) II/8. 446–451, 458.

céljük. Tevékenységük kevésbé kitervelt jellegét a rabolt javak mennyisége és értéke is tükrözi: egy kés, egy süveg, egy szekerce, pokrócok, posztók, egy kevés pénz, tehát hétköznapi, használati tárgyak; nagyobb értékű ló vagy ökör eltulajdonításáról ritkán olvasunk a vallomásokban.

1602 júliusában két magyarköblösi férfi indított pert milványi románok ellen, akiket Kolozsváron állítottak bíróság elé. A tanúk szerint a két fogoly tagja volt annak a mintegy tíz tagot számláló rablóbandának, akik Magyarköblös határában miután megölték az állatokat őrző gyerekeket, elhajtották a felperesek ökreit, az erdő alatt levágták és elásták az állatokat, majd a helyszínre érkező falusiak elől az erdőbe húzódtak vissza.⁴ További részleteket nem ismerünk, de a csoport létszáma, illetve a tett jellege az előbbinél szervezettebb, állatlopásban jártas rablóbanda akcióira utal.

1606–1607 fordulóján egy szeliceai gonosztevő elleni perből szerzünk tudomást egy, Kolozsvár tágabb környezetében garázdálkodó rablóbandáról. Kalácssütő Ferencnek, a kolozsvári bíróné atyafiának és Budai Andrásnak az özvegyei, illetve más atyafiak „criminaliter” vádolták Cărăbuș (*Karabus/Carabus*) Purult (Pârult?) férjeik „tolvajlásokért, minden jovoknak elpredálásáért és szörnyű halállal való megöletéséért”.⁵ A vallomások szerint a „mindéltig gonosz életű” férfi 1604 táján egy tizenhárom személyből álló rablóbandának volt tagja, melynek számlájára számos rablógyilkosság volt írható. Purul muskai és lupsai jobbágyoktól az erdőn negyvenkét ejtel⁶ vajat, 4 forintot, egy láncot és egy 42 forintos lovat rabolt. 1604 táján társaival a Giorgio Basta német zsoldosai elől az erdőben bujdosó bányabükki lakosokra támadt, és javaikat felpredálta: „minden marhánkban predát hánya, és eltolvajlá”. Egy ródi jobbágy szerint a Kalácssütő Ferenc meggyilkolása előtti nap a banda öt, korommal bemázolt arcú tagja az ő és más ródi emberek juhait és más állatait is elhajtotta, a tanút pedig bántalmazta. A társaság egy 1604-ben kivégzett tagjának vallomása szerint a feleki úton árus embereket raboltak ki, kifosztották Német Bálint feleségét, egy börtönfelügyelő (*profosz*) szolgáját pedig megölték. A banda több más elfogott és megkínzott tagja szerint Purul volt az akciók végrehajtója, „mert akkori üdőben ugyan nem volt híresebb lator ennél az Purulnál, ki mostan fogva vagyon”. 1591-es és 1593-as adatok igazolják, hogy neve korábban is felmerült már hasonló tettek során.⁷ Egy

4 KvTjk II/9. 620.

5 KvTjk II/10. 124–126, 130–131, 136–138; MNL OL, R 374 – Kolozsvár városra vonatkozó iratok, II. sorozat, II. kötet, IV. csomag, 92^{r-v}.

6 1 ejtel = 1,36 liter. Bogdán István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Akadémiai, Bp., 1991. 237.

7 1591 júliusában a szeliceai Pap Mihály román legény került a kolozsvári bíróság elé, mert ellopta Gyulai Tamás deák lovát, és Szászfoldön próbálta értékesíteni. A vádlott július 11-i vallomásában beismerte, hogy tagja volt egy olyan környékbeli bandának, amelynek négy román tagja Kolozsvár és más települések határáról lovakat és más állatokat loptak, azokat a társaság ötödik tagja, egy, a Meszes alatt lakó magyar legény elhajtotta egy Nagykrizstolcon

keltezetlen irattöredékben továbbá Jára- és Aranyos-völgyi hegyi falvak román jobbágyai vallottak egy bizonyos „Pervul”-nak és társainak gaztetteiről.⁸ Teljes bizonyossággal ugyan nem állíthatjuk, de ez a forrás jó eséllyel köthető a fenti perhez. A benne valló berkesi jobbágyok szerint például „Pervul... jól tudott az lólopáshoz”, azaz jártas lehetett a lovak elkötésében. Ivánfalvi jobbágyok is úgy tudták, hogy korábban tolvaj volt. Több felsőfülei, illetve magyarlétai jobbágy említett egy szopori rablást, melyben öt más társával ő is részt vehetett. Alsófülei és magyarlétai tanúk szerint a járai Modra Marcost és Kis Gergelyné is „megtolvajlotta” a Bükkön. Magyarlétai és szentlászlói jobbágyok (ez utóbbiak között a falusbíró is) arról is beszámoltak, hogy ugyanő elhajtotta a szentlászlóiak kecskéit, sőt Gellyén uram, azaz vélhetően Gellyén Imre kolozsvári főbíró ökrét is.⁹ Egy ilyen, Felek, Bányabükk, Rőd, Mikes, Szelicse, Jára és Tordaszentlászló, de a távolabbi Mezőszopor vagy Muska és Lupsa települések határaitban is tevékenykedő banda jóval szervezettebbnek tűnik, mint a Mondró Pétert is magában foglaló „vállalkozás”. Akcióik során a magukat szándékosan álcázó rablók kereskedőket, állattartó falusiakat támadtak meg, tetemes kárt okozva javaikban. Ha a szükség úgy hozta, a gyilkosságtól sem riadtak vissza. A tíz-tizenöt tagot is számláló banda a századforduló utáni zavarokban, Basta idején léphetett fel, de erőteljes hatósági ellenállásba ütközött, amint egy tanú le is írja: „ez elmúlt 1604. esztendő forgásában Basti [!] György idejében sok gonosztevő oláhokat fogdostanak meg, mellyeket per torturam meg is kérdeztenek”. Ezek egyike Vánca Ila volt, akit augusztus 24-én a Szabók tornyánál felnyársaltak.¹⁰ A város 1604-es számadásai ugyanakkor további, jó eséllyel szintén e bandához tartozó gonosztevők

(*Creztoex*) lakó, Horvát Márton nevű ispánhoz, majd ugyanő a kolozsvári sokadalmak alkalomával fizette ki a banda többi tagját, akik „ugyan sereggel hajtják neki az lopott barmot”. Ennek a bandának volt az egyik tagja a szelicsei Purul, Szilvási Imre jobbágya is, aki „ez az őri oláhhall untalan itt forog az városban, és az lopásban egy társaságban vannak”. KvTJk II/8. 130–131. – 1593 júniusában a tulkot lopó tótfalvi Kis Tivadar tortúra alatt vallotta be, hogy tagja volt egy olyan bandának, amelynek tagjai lovakat és más barmokat loptak, és helybéli (kolozsvári hóstáti mészáros) vagy szászföldi (holdvilági) orgazdáknak adták tovább azokat. A dezméri, rődi, mikesi és ksfenesi származású, nagyrészt román tagok között volt a szelicsei Török János fia, Purul is, aki a banda másik tagjánál, a monostori Dávid cigánynál tartott szállást, és akinél lopott dolgait is elrejtette. Sejtésünk szerint ez a társaság az 1591-ben emlegetett bandának lehetett valamiféle folytatása, ugyanis a lopott állatok fajtája is megegyezett, a zsákmány értékesítésének útvonalai is hasonlóak voltak, és Purul személyén kívül ebben is részt vett egy mikesi származású, Ferece nevű gonosztevő is. KvTJk II/8. 415.

8 MNL OL, R 374, II. sorozat, II. kötet, IV. csomag, 85.

9 Azért is gondoljuk, hogy ez az irat kapcsolódik Cărăbuș Purul peréhez, mivel az eredeti peranyag vallomásai között is felbukkan Gellyén Imre, aki magához hívatta az aranyosbányai bírót, mert tudott Purul különféle gaztetteiről. KvTJk II/10. 124–125.

10 Uo. 138.

megbüntetéséről szóló adatokat tartalmaznak. Március 11-i bejegyzés szerint Patak Manult és Kisfenesi Tomát kínozták meg a városi tömlöcben, majd húzták nyársba a városi cigánység soraiból származó ítélet-végrehajtók.¹¹ Május végén Illye Pétert és Costa Crişant vetették tortúra alá.¹² Július közepén Paul von Krausenegg császári biztos parancsára a város falvainak ispánjai kilenc latrot vittek a havasról a városi tömlöcbe. Nyolcukat kínvallatásnak vetették alá, majd a császári biztos ítélete szerint négyüknek a fejét vették, testüket nyársba húzva a városba érkező négy főút mentén közszemlére állították, hármukat pedig felakasztották.¹³ Szeptemberben a városban időző vallon zsoldosok egy Flora Péter nevű románt vittek a városi tömlöcbe, akit a feleki úton közlekedő személyek kirablásáért kínoztatott meg és húzatott nyársba Carolus Imhoff császári biztos.¹⁴ 1605 novemberében a város jogügyszármazói perbe avatkozókként léptek be a Csuka Simon elleni perbe. Mivel arról értesültek, hogy a törvény engedélyezte a vádlott kínvallatását, azt kérték, hogy a tortúra során a hatóság Kalácsütő Ferenc haláláról is tudakolozzék.¹⁵ A per anyaga nem teljes, így a vádlott további sorsát sem tudjuk követni.

1614 nyarán az egeresi bíró Kolozsvár bírósága előtt azzal vádolta valkói Imre Bálintot és ónodi Balassi Jánost, hogy az erdő alatt megerőszakolták a település csordapásztorának feleségét, illetve hogy a település határában elkövetett további garázdaságairól egy emberi holttest és nyüzött ökrök tetemei tanúskodnak.¹⁶ Imre Bálintot „hétszer kiadott leveles”-nek, azaz üldözött gonosztevőnek nevezte, akit Kolozsvár vármegye ispánja is „halálra tartott”. A bíróság tortúrát rendelt el, ahol további cin-kosaikról, más gonosztetteikről, bűnpártolóikról és rejtegetőikről kérdezték. Imre be is vallott két, talán a székelyeknél elkövetett lótolvajlást, és adatokkal szolgált egy bihari, illetve más magyarországi településekről származó tagokból álló bandáról, akik Bánffyhunyon egy házat vertek fel. Megnevezett két olyan Hunyad környéki személyt is, akik orgazdákként segítették a lótolvajok tevékenységét. A bíróság Imre Bálintot karóba húzásra ítélte, Balassi Jánosnak viszont megkegyelmezett, mert megítélésük szerint társa kényszerítette a tette, más vétke nem volt, és mert egy leány kegyelmet kért számára. Imre Bálint mindenre elszánt gonosztevő volt, aki egy lovakat és ökröket elkövető bandának lehetett a tagja, de időnként egy-két társával kisebb bűncselekményeket is elkövetett. Ő sem riadt vissza az erőszak alkalmazásától. Ál-

11 RNLTkol, Kvlt, Számadáskönyvek (a továbbiakban KvSzám) 11/XVI. 51.

12 Uo. 79.

13 Uo. 117, 151.

14 Vele együtt másik két román foglyot is megkínoztak. Uo. 124.

15 KvSzám 11/XXII. 264.

16 KvTjk II/11. 165–166, 171; Kiss András: *Halálból megváltott völegény = Uő: Források és értelmezések*. Kriterion, Buk., 1994. 30–38, 324–325; *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszos-rús paráznák*. Vál., bev., jegyz. Kiss András. Kriterion, Buk.–Kvár, 1998 (a továbbiakban *Boszorkányok, kuruzslók*). 121–129.

landó mozgásban volt, s – vélhetően a törvény előli kényszerű menekvése okán is – Erdély legkeletibb részeitől egészen a Partiumig terjedő területen működött.

Van egy adatunk 1618 februárjából is, mely szerint egy Ferenc nevű városi henger, azaz hóhér két forintot kapott a sáfárpolgártól a Radnóton kézbe kerített Mara Gábor kivégzéséért, aki más tolvajok társaságában Feleken részese volt András deák lector meggyilkolásának.¹⁷ További részleteket azonban sajnos nem őriztek meg a források az ügyről.

Az 1630-as évek elején a Bánffyhunyadi környéki havasokban történhetett az az eset, melynek során életét vesztette Bő Simon Máté ifjúkorú fia.¹⁸ 1631 közepén ugyanis Kolozsvár bírósága a Kolozs vármegyei viceispán, Komáromi Márton vádjára és az áldozat apjának hat eskütárral letett terhelő esküjére hivatkozva, pellengér alatti fejesztésre ítélte Vitéz Györgynek Rigány István nevű, középfüldi román jobbágját. A vádlottat a fejedelem parancsára maga Vitéz fogatta le, és küldte a kolozsvári toronyba. A vád szerint Rigány három sonkolyosi és egy barátкаи társával tolvaj módra az áldozatra támadt, és puskájával lelőtte őt. A bevett vallomások szerint tettét be is ismerte, ezért kérte az alispán Kolozsvár ítélezőitől, hogy a vádlottat fejezzék le.

1642-ben Kis János került a kolozsvári tömlöcbe, akit Darabos Mihály özvegye azzal vádolt, hogy az év elején a kolozsvári vásárról hazafelé tartó férjét több, az eset után eltűnt társával a diósi határ Lápos-tavának a gátjánál megtámadták.¹⁹ A férfi hiába ajánlott 15 forint váltságdíjat, a fogoly „nem gondolván velle, puskával meglövődözte, halálos sebbe ejtette”. A vád szerint a csapat aznap Kajántó völgyében Varsolci István, korábbi városi számvevő szolgáját is feltartóztatta, de látva, hogy zsákmányra nincs remény, menni hagyták: „szolgájábann is belé garázdálkottanak, de ezt mondván: Nem nekünk való!, elhatták, elébb mentenek”. Az özvegy a legényt „több efféle útálló tolvajság”-gal is vádolta. A banda vélhetően a Mondró Péteréhez hasonló kisebb bűnöző társaság lehetett, akik a kajántói völgyben az éppen útjukba kerülő embereket támadták meg; ha volt mit, elvettek tőlük, majd vagy elengedték őket, vagy végeztek velük.

Talán a legérdekesebb eset egy 1646-os persorozatból bontakozik ki. Néhai Szebeni Mártonné Szatmári Anna perbe idézte Kovács Mihályt egy 1645 karácsonya előtt a Dés melletti Sós-patak két hídjá között elkövetett rablótámadás miatt. A támadást egy több tagból álló banda fényes nappal követte el, az áldozatok pedig egy, a tanúk által oroszoknak mondott, de vélhetően lengyel kereskedőkből álló csapat tagjai voltak. A gonosztevők pénzt, lovakat és más javakat raboltak az áldozatoktól, a vádló férjét pedig, aki a csoportot vezette, megölték.²⁰ A vád szerint a rablott lovakon a

17 KvSzám 14b/XXI. 204.

18 KvTjk II/14. 35; KvSzám 18b/IX. 51.

19 KvTjk II/15. 198, 212–213.

20 KvTjk II/17. 57, 61, 70; KvSzám 24/XV. 667.

vádolt és egy társa a Kajántó közelében fekvő Bábocon próbált túladni. A felperes ugyanakkor más hasonló, de meg nem nevezett tettek elkövetésével is vádolta a csoportot. A megkárosított kereskedők egy későbbi, a javaik visszaszerzése érdekében indított peréből²¹ kiderült, hogy a rablás elszenvedői Koniecpolski Kristóf, lengyel főnemes *sinowiczskai* kereskedő alattvalói voltak, akik, miután értékesítették a magukkal hozott gyolcsok nagy részét, hazaindultak, kísérőjükkel, a későbbi áldozattal, Szebeni Mártonnal. Fény derült a támadók kilétére is: neveik alapján egy Sós nevű család férfi tagjai köré szerveződött hattagú rablóbandáról lehetett szó: hárman a Sós névre hallgattak (Sós Ferenc, Sós Márton, Sós Nagy István/Istók), akárcsak egy negyediknek a felesége (Fejér Andrásné Sós Katalin), az elfogott Kovács Mihály felesége, Jánosdeák Erzsébet pedig Sós Márton feleségének, Jánosdeák Ilonának lehetett a testvére. Az elfogott vádlott kivételével a többiek mind elbujdostak. Az ügy további érdekessége, hogy a tömlöcben Kovács Mihály egy gyilkossággal vádolt másik fogollyal együtt meggyilkolta a tömlöctartót is.²² A vádlott a kínvallatás során beismerte minden tettét, így minősített halálbüntetésre ítélték: „megfogdostatván fogóval, s az két keze elvágattatván, feje elüttessék”, a fejesztést viszont nyársba húzásra szigorították a fellebbezés során. A családi alapon szerveződött rablóbanda nyilvánvalóan szándékosan, tetemes zsákmány reményében támadt a feltehetőleg jómódúnak vélt idegen kereskedőkre. Tettüket a zsákmányszerzés motiválta, a gyilkosságra valószínűleg azért került sor, mert az áldozat kolozsváriként ráismerhetett a tettesekre. A vádló szerint a lovakon Bábocon adtak túl, a vádlott viszont a szomszédos burjánosbudai (bodonkúti) és diósi látogatásairól tett említést, így azt gondoljuk, hogy gazzetteik helye a Kolozsvárt északról övező falvaktól egészen Dés környékéig elterülő terület lehetett.

Vannak olyan adataink is, melyek esetében lehetetlen eldönteni, hogy ismételt rablásokat elkövető csoporttal vagy alkalmi bűntettek végrehajtására összeverődött társaságokkal kell számolnunk. 1601-ben négy fejérdi és egy borsai jobbágy ellen indított eljárást a kolozsvári Szappanos Péter, akiket azzal vádolt, hogy Kajántó völgyében, a Fejérd felé tartó ösvény elágazásához közeli hídnál szénát szállító két szolgáját leütötték, egyiküket agyon is verték, lovaikat pedig magukkal vitték.²³ 1608. júniusi vallatások szerint a kolozsvári Szabó Simon András deákat is utazás közben – ha jól értelmezzük a forrást – a Meszesi-hágó Kolozsvár felé eső oldalának egy mezéjén „verték fel”, azaz támadták és ölték meg.²⁴ 1655 májusában kolozsvári kereskedők azzal vádoltak három feleki férfit (talán pásztort), hogy amint az enyedi soka-

21 KvTJk II/17. 60, 70–72.

22 „az város tömlöcét violálták, és a tömlöctartót megölték”. Uo. 61, 63, 77; KvSzám 24/XV. 667–668.

23 KvTJk II/9. 552–555.

24 KvTJk II/10. 234–235, 240.

dalomból este hazafelé tartottak, a feleki úton megtámadták őket, kirabolták szekerüket, egy társukat pedig megölték.²⁵ A bírák két vádlottat holdtíj fizetése mellett felmentettek a vádak alól, mert a tett idején bizonyíthatóan juhaik mellett tartózkodtak, a harmadik vádlott szabadulását pedig két eskütárssal való felmentő eskühöz kötötték, mert egy „digniorb” (!), azaz becsületesebb személy látta őt Bányabükknél az erdő alatti mezőn, a tett helyszínén. Sikeres eskü esetén viszont ő is holdtíj lefizetésével menekülhetett a vádak alól.

A rablást és gyilkosságot elkövető gonosztevő bandák kapcsán külön kell szólnunk egy katonák által elkövetett csoportos rablógyilkosságról. A katonaelethez szokott egyének esetében a fegyveres konfliktusok kegyetlensége kedvezett a deviáns magatartásformák kialakulásának: relativizálta erkölcsi érzéküket, és ahhoz is hozzászoktathatta őket, hogy a polgári lakossággal szemben elkövetett erőszakos cselekedeteiket a hatóságok gyakran elnézőbben kezelték. Szemükben a határ a katonaként elkövetett fosztogatás és a saját kezdeményezésből véghez vitt erőszak között könnyen elmosódhatott.²⁶ A katonai szolgálat megszűnése után pedig ebből a szabadabb, a társadalmi együttélési normák által kevésbé kötött és az egyén társadalmi helyzete szerinti merev hierarchiától sem szabályozott életmódból sokuknak nehéz, egyeseknek meg egyenesen lehetetlen volt visszaszokni a mindennapokba.²⁷ 1598 első felében a kolozsvári bíróság a telegdi Balog Tamás ügyét tárgyalta, akit egy telegdi és váradi hajdúkból álló csapat tagjaként rablógyilkosságban való részvétellel vádoltak.²⁸

25 KvTjk II/19. 364, 385–387.

26 Az elmondottakra jó példa egy 1607-es per, amelyben azzal vádoltak két kolozsvárit, hogy amikor 1604-ben a városban táborozó németeket, vélhetően vallon zsoldosokat a város darabontjaival együtt bizonyos oláhok ellen vezényelték, ők ketten – hátuk mögött tudva a fegyveres sereget – sötétedéskor Hesdát falu lakosaira támadtak, házakat dúltak fel, marhákat hajtottak el, az ellenük szegülő jobbágyok közül pedig többet súlyosan megsebesítettek. KvTjk II/10. 202–204. Az 1604-es városi számadások különben több olyan esetről számolnak be, amikor a városban állomásozó vallon katonák városiak életére törtek. Szeptember 23-i adat szerint egy 16 lovasból álló társaság megölte a szemétbíró, akit néhány nap múlva a város költségén temettek el, november közepén pedig azt jegyezte fel a sáfárpolgár, hogy a katonai tábor városi tartózkodása idején a vallonok a város egyik kapujában megvágta egy szolgálatot teljesítő városi darabontot, akinek a város elszennvedett sérelméért két forintot adott, és fizette a gyógyítását végző borbélyt is. KvSzám 11/XVI. 133–134; 11/XVIIa. 107. De 1602 közepén arra is volt példa, hogy Basta hadával a város környékén tartózkodó hajdúk hajtottak el városi marhákat, október végén pedig a Havasalföldéről visszatérő sereg hajdúi hajtották el a városi csordát más városi állatokkal egyetemben. KvSzám 9/XXX. 37–38, 40–42, 84.

27 Bronisław GEREMEK: *Marginalul = Omul medieval*. Coord. Jacques LeGoff. Polirom, Iași, 1999. 329–331; McMAHON: *i. m.* 318–322; MAZILU: *i. m.* 66–69, 264; Frank McLynn: *Crime and Punishment in Eighteenth-century England*. Routledge, London and New York, 1989. 77–78.

28 KvTjk II/9. 172–173, 173 a-d, 240.

A vallomások szerint ugyanis egy tizenhat fős hajdúcsapat Lónánál – vélhetően Kendilónánál – találkozott egy csónakon közlekedő héttagú, négy férfiből és három nőből álló kereskedőcsoporttal, akiket hadnagyuk parancsára, a habozó társaik kényszerítésével megölték és kifosztottak. A támadók tetemes zsákmányra tettek szert, minden hajdúnak 93 forint és egy vég zöld karazsiaposztó jutott, 200 forint értékű posztót, kétszáz süveget és egy jó adag kést pedig földbe rejtettek. Hazatérve, a vádlottat és két másik telegdi társát – Kóműves Körmös Györgyöt és Vég Jánost – feleségüknek rangjához nem illő, drága posztóból készült ruhája és szokatlanul nagy összegű költségei lebukttatta. Miután fény derült tetteikre, Kóművest elkapták, Váradra vitték, ahol kínzás alatt bevallotta a tettet, majd még a váradi börtönben meg is halt. Ennek hírére Balog Kolozsvárra szökött. Ott viszont elfogták, bíróság elé állították, megkínozták, és a felperes hetedmagával leteendő terhelő esküje esetén karóba húzásra ítélték. Az alperes fellebbezett, de a végleges ítéletet nem őrizték meg a források. E rablógyilkosok esetében tehát nem a korábbi ügyekben emlegetett meg rögzített bűnözőkkel van dolgunk, hanem egy olyan társasággal, melyet a leszerelt, hazafelé tartó hajdúk hadnagyának és a rablást pártoló csoporttagoknak azon igyekezete mozgatott, hogy egy utolsó, zsákmányszerző akcióban még kihasználják a tizenhat katona együttes fellépésének erejét. Szándékuk a háborús viszonyok között, fegyverben nemrégiben elkövetett hasonló tetteik fényében vélhetően nem tűnt számukra büntetendő cselekedetnek.

A SZEREPLŐK

A bemutatott példák alapján nyilvánvaló, hogy a kolozsvári kora újkori rablógyilkosságok, mint fizikai erőt és közvetlen, nyers konfrontációt feltételező cselekedetek, a férfiak világához kötődő bűncselekmények voltak, nők ritkán és csak az áldozatok szerepében jelentek meg. A tetteket mindig a zsákmányszerzés motiválta, és gyakran szerencsétlen körülmények összjátéka miatt fajultak emberéletem is követelő cselekedetekig. E bűntettek terjedésének jó táptalaja volt a háborúkkal, hatalmi harcokkal vagy a központi hatalom gyengülésével együtt járó politikai instabilitás. Nem véletlen ugyanis, hogy az általunk ismert eseteknek szinte kétharmada a 15 éves háborúnak, Giorgio Basta generális erőszakos uralmának vagy Báthory Gábor meggondolatlan, az országra romlást hozó uralkodásának idejére tehető, amikor a hatalmi viszonyok gyors váltakozása az ország területét hadszíntérré alakította.

A tettesek zöme a közösség azon tagjai közül került ki, akik a társadalmi együttélés írott és íratlan szabályait megszegve, fegyveres erőszak révén teremtették elő a létfenntartásukhoz szükséges anyagi javakat, így a társadalom szélére szorulva, az erőszak és a bűn világát választották életterületüknek. Az esetek felében a tettesek román etnikumú jobbágyok voltak, hol a város jobbágyfalvainak valamelyikéből, hol a Ko-

lozsvár szűkebb vagy tágabb környezetében lévő településekről (Szelistye, Kisfenes, Hesdát, Kisaklos). Gyakran hegyvidéki, esetenként a főbb útvonalaktól félreeső falvak lakóiként vélhetően azt remélték, hogy elkerülik a törvény szigorát. De volt közöttük kalotaszegi, fejrői vagy borsai jobbágy is. Városiakra csupán a hajdúcsapat tagjai között bukkanunk, az ő esetük azonban más, ugyanis a harcból visszatérő, más életstílushoz szokott, távlati tervekkel, lehetőségekkel gyakran nem rendelkező, gyenge anyagi helyzetben lévő leszereltek könnyen a bűnözés útjára léphettek.²⁹

Ami az áldozatokat illeti leggyakrabban az utazók, közülük is leginkább a vásárokat látogató kereskedők vagy az egyszerű vásárosok voltak leginkább kitéve a rablótámadásoknak. De jó eséllyel válhattak áldozattá az állattartással foglalkozó falusiak vagy az állataikat a havasokon vagy települések határaitban legeltető pásztorok is. Ha a helyzet úgy hozta azonban, a gonosztevők nem riadtak vissza a városiak, egyszerű polgárok vagy előjárók meggyilkolásától és kifosztásától sem.

RABLÓBANDÁK: MÉRET, BELSŐ SZERVEZET, SEGÍTŐK

A középkori-kora újkori rablóbandák méretével és szervezetségével kapcsolatban Bronislaw Geremek a 15. századi Lengyelország esetében már a tolvajlás tudományának erős professzionalizálódásáról és jól szervezett bűnözőhálózatok meglétéről beszél.³⁰ Dan Horia Mazilu a 17–18. századi román országokban száz-kétszáz főnyi, jól szervezett rablóbandák, orgazdáik és segítők hálózatairól ír.³¹ James Sharpe viszont azt hangsúlyozza, hogy a 16–17. századi Angliában a kormánynak az útonálló rablóbandák ellen hozott gyakori törvényeiből és rendeleteiből, illetve a jól szervezett bandák létezésének folyamatos emlegetéséből arra számíthatnánk, hogy a bátor és tehetséges fegyverforgató tagokból álló, alaposan megtervezett és különféle bűncselekménytípusokra szakosodott gaztetteket végrehajtó útonálló rablóbandák az angliai szervezett bűnözés legmagasabb fokát képezték. Dick Turpin, a kora újkori Anglia leghírhedtebb útonállója és más hasonló gonosztevők életútjának a részletes vizsgálata azt bizonyította azonban számára, hogy e bandák szervezetségének foka nem volt túl fejlett, bűncselekménytípusokra való szakosodásról sem igen lehet beszélni, és bűnözői társulások is csak nagyon esetlegesen jöttek létre, anélkül, hogy hosszú ideig

29 Két kora 18. századi németországi rablóbanda összetételének a vizsgálata például azt mutatta, hogy a tagok 38%-a leszerelt katonának közül került ki. Katrin LANGE: *“Many a Lord is Guilty, Indeed For Many a Poor Man’s Dishonest Deed”: Gangs of Robbers in Early Modern Germany = Organised Crime in Europe. Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and beyond.* Ed. Cyrille FIJNAUT–Letizia PAOLI. Springer, Dordrecht, 2004 (Studies of Organised Crime 4). 118.

30 GEREMEK: *i. m.* 331–332.

31 MAZILU: *i. m.* 286.

fennmaradtak volna. A bűnözés szervezettsége és professzionalizációs szintje tehát szerinte korlátolt volt.³² Ugyanezt hangsúlyozza a 18. századi Londonnak és környékének bűnözőbandáival kapcsolatban J. M. Beattie is. A bandák jellegéről azt állapította meg, hogy legtöbbjük nem állandó és jól szervezett csoport volt, amelyek tagjai a lopás és rablás fortélyaiban különösen jártas és kiképzett bűnözők lettek volna. Hiányzott a belső kohéziójuk és az erős vezetőrétegük, amit szerinte az is bizonyít, hogy a hatóságok – akik általában maguk sem voltak a helyzet magaslatán – viszonylag könnyen be tudtak férközni soraik közé, vagy árulásra tudták bírni szinte bármelyik tagjukat. Veszély esetén a bandák tagjai összehangolt közös védekezés helyett inkább egyenként igyekeztek magukat menteni, majd a veszély elmúltával új társakat kerestek. A csoportok könnyen megalakultak, felbomlottak és újraalakultak, egy személy nem sok időt töltött el ugyanabban a bandában. Beattie észrevételei szerint az átlagosan rabolt javak mértékéhez viszonyítva egy négy-öt tagból álló társaság hatékonyabban és jövedelmezőbben működhetett, mint egy tíz-tizenöt tagú. A nagyobbak esetében ugyanakkor figyelmeztet, hogy valójában azok sem voltak mások, mint több kisebb bűnözőcsoport laza szövetsége, akik esetenként együttműködtek, de általában külön-külön hajtották végre tetteiket.³³ Hasonló következtetésekre jutottak a 18–19. századi német államok területén aktíváló rablóbandák tevékenységét vizsgáló kutatók is.³⁴

Bemutatott példáink kisebb léptékűek, és a 16–17. századi felvidéki rablóbandákról Demkó Kálmán vagy Blanka Szeghyová által mondottakkal összecsengően,³⁵ leggyakrabban három-öt taggal rendelkeztek, a nagyobbak is ritkán haladták meg a tíz-tizenöt tagot. Mondró egy-két, esetleg három másik társával követte el tetteit, a Lápós-tónál támadó Kis Jánosnak is néhány társa volt, a Sós-banda esetében is hat tagról hallunk. A Magyaroklős határában ökröket elhajtó csoport, illetve Cărăbuș Purul társasága esetén említenek a tanúk tíz-tizenhárom tagot, ennél nagyobbakról azonban nem szólnak forrásaink.³⁶ E bandák létszáma és emberanyaga azonban fo-

32 J. A. SHARPE: *Crime in Early Modern England, 1550–1750*. Routledge, London and New York, 2013. 152–154; Uő: *A Fiery and Furious People. A History of Violence in England*. Arrow Books, London, 2016. 310–311.

33 J. M. BEATTIE: *Crime and the Courts in England, 1660–1800*. Clarendon, Oxford, 1986. 256–261.

34 A korábbi kutatásokat átfogóan és saját eredményeivel kiegészítve mutatja be LANGE: *i. m.* 109–149.

35 DEMKÓ Kálmán: *A felsőmagyarországi városok életéről a 16–17. században*, Bp., 1890; BLANKA SZEGHYOVÁ: *Erőszak és konfliktuskezelés a polgárok mindennapi életében a 16. században*. Történelmi Szemle XLVI(2004). 1–2. sz. 167–190.

36 Ugyanez mondható el azokról a rablóbandákról is, amelyek tetteihez nem társult emberhalál. A szeliceai származású Purult például a már említett 1591-es és 1593-as perben is kapcsolatba hozták egy-egy, Kolozsvár és környékén tevékenykedő, lovak és más állatok ellopására és idegenbe hajtására szakosodott bűnbandával. Mindkettő méreteiről egy-egy

lyamatosan változott, ebből kifolyólag a szervezettségük se lehetett túl erős. Legszemléletesebb a Purul-féle banda esete. Ő ugyan csak 1606–1607-ben került bíróság elé, sok társát viszont már 1604 folyamán elkapták és kivégezték, így ők már korábban kiestek a társaságból. Az a tucatnyi személy tehát, akikről néhány tanú beszél a Purul-banda kapcsán, valószínű, hogy egyszerre sohasem lépett akcióba. Ha figyelmesen olvassuk a vallomásokat, valóban az derül ki, hogy a tanúk által felemlített rablásai alkalmával egyszer sem volt ötnél több társa.

A bemutatott bandák tagjai között fennálló esetleges belső hierarchiáról jóformán semmilyen adatunk nincs. Szintén csupán Purul társasága kapcsán látjuk azt, hogy öt több tanú is a társaság leghírhedtebb tagjának nevezte. Ebből azonban még messze-menő következtetéseket nem vonhatunk le. E társaságok belső szervezettségéről is nehéz határozottan nyilatkozni. Természetesen érzékelhető a különbség egyrészt azok a bűnözők között, akik alkalmi társakkal hajtottak végre támadásokat az éppen útjukba kerülő áldozatok ellen, másrészt azok között, akik valamivel szorosabb szövetségekben és jobban megtervezett akciók során ütöttek rajta kiszemelt áldozataikon. E különbség tükröződik a zsákmányolt javak mennyiségében és értékében is. Míg az előbbieket egy-egy kisebb használati tárgyat (kést, süveget, szekercét, pokrócot) vagy kisebb pénzüsszegeket sajátítottak el, a szervezettebb csoportok nagyobb mennyiségű pénzt, illetve értékes haszonállatokat (ló, ökör) szereztek. A Sós-banda esetében, mivel családtagokról van szó, sejtethető, hogy szorosabb kötelékek léteztek a tagok között, de a források erre egyértelműen nem utalnak. A tárgyalt eseteken kívül e bandák más tevékenységéről alig van adatunk, így bűncselekménytípusokra való szakosodásról sem mondhatunk egyelőre sokat.

A peranyagban a zsákmány értékesítésében közreműködő egy-két orgazda és bűnpártoló is megjelenik. Purul egyes ügyeiből kiderül, hogy a Kolozsváron és környékén lopott állatokat a gonosztevők átmenetileg például egy hóstáti mézszárosnál vagy egy monostori cigánynál tartották. Innen pedig a Meszes-hegység alatti falvakban vagy a Szászföldön, például Holdvilágon élő orgazdák felé irányították, akik a maguk rendjén szintén továbbadták az árukat. Egy másik adat valkói Imre Bálint peréből származik, aki tortúra alatti vallomásában tett említést két Hunyad környéki személyről, akik a városban és környékén garázdálkodó lótolvajok tevékenységét se-

elfogott tagjának vallomásai alapján szerezhetünk tudomást. Az első esetben öt (mezőöri, szelicsői, nagycécei, mikesi és Meszesaljáról származó) tagról olvasunk, amelynek négy tagja lovakat és más állatokat lopott, egy ötödik tag pedig azokat a Meszes alá hajtotta, ahol továbbadtott rajtuk. 1593-ban a vallomás kilenc tagot említ, melynek tagjai Tótfaluból, Szelicséről, Kolozsmonostorról, Dezmérből, Ródról, Mikesről és Kisfenesről származtak. KvTJk II/8. 130–131, 415. – 1591. július–augusztusban egy olyan hírhedt banda két román vezérért ítélték akasztásra, amely már hat-hét éve követett el lopásokat a bonchidai, hunyadi, kolozsvári, medgyesi vagy a debreceni és kassai vásárok alkalmával, és melyek méretét a tanúk öt-hat, mások tíztagúnak ítélték. Uo. 136–139.

gítették. Elszórt adataink tehát vannak olyan, több embert foglalkoztató és több irányba szerteágazó bűnhálózatokról, amelyek a rablott áruk értékesítésében és a bűncselekmények nyomainak az eltüntetésében részt vállaltak, méreteikben azonban nem tűnnek kiemelkedőknek. E tekintetben is azonban további adatokra lenne szükség a jelenség alapos feltérképezése érdekében.

RABLÓGYILKOSSÁGOK TÉRBEN ÉS IDŐBEN

Mivel a tettesek kerültek a szemtanúkat, a havasi legelők, erdei vagy erdőhöz közeli utak, tavak vagy folyóvizek körüli lápos, bozotos, nehezen megközelíthető, eldugott helyeken működtek. A kereskedők által gyakran használt, Kolozsvárt Tordával összekötő út Felek és Bányabükk közötti szakaszának erdő alatti része például többször fordul elő forrásainkban is rablások színhelyeként. Számos más példa is igazolja, hogy a feleki út nem volt veszélytelen hely. Báthory Gábor fejedelem 1612. november 26-i parancslevele szerint Szent Márton-napja körül a kolozsvári Császár Andrásra is „Coloswar és Banyabikj táján” támadott rá és fosztotta meg minden javától egy Búzás János nevű útonálló és több társa.³⁷ 1641 végén a feleki Demeter pap esküdött meg hetedmagával, hogy a kolozsvári Fekete Istvánnál megtalált kancáját két évvel korábban „innét a városról Felekre menő úttjában tolvajul vötték volt el nyergestől”.³⁸ A brassói városi kapitány és tanácsos, Andreas Hegyes naplója szerint 1615. október 13-án a kolozsvári országgyűlésről Gyulafehérvárra távozó fejedelem két kocsiját is, melyeken az ajándékba kapott szőnyegek voltak, szintén Felek környékén, éjszaka törték fel a rablók, a kíséretet, két fejedelmi ajtonállót pedig leütötték.³⁹ 1629. november 23-án Bethlen István parancsba adta Kolozsvár előljáróinak, hogy a feleki utat a csavargók fosztogatásai és gyilkosságai ellen huszonöt gyaloggal őriztessék. A latrok üldözésére saját emberét több lovassal is segítségükre bocsátotta.⁴⁰ Habár nem

37 A parancslevél szerint, ha bárki elfogja a korábban Marosvásárhelyen lakó, most bizonytalan helyen bujdosó Búzást és társait, „mint gonosztevőkre törvényt pronuciálljatok, és azt ugyan exequálljatok is”, a kárvallottnak elvett javait pedig szolgáltatassák vissza. Ugyanazon a napon a fejedelem azt is parancsba adta, hogy a gonosztevők minden fellelhető javait adják át a kárvallottnak. RNLTkol, Kvlt, Diversák (Diverse documente), vol. I., fasc. 3., 41, 48.

38 KvTJk II/15. 171.

39 DERZSI Júlia: *A bűnözés és deviáns magatartások megítélése Andreas Hegyes brassói kapitány és városi tanácsos Diariumában = Certamen IX. Tanulmányok az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Szerk. EGYED Emese–PAKÓ László–SÓFALVI Emese. EME, Kvár, 2021. 271, 275. (A tanulmányt lásd e kötetben.)

40 „Az mint értem kegyelmetek felé az csjavargók sok latorságokat kezdettek exerceálni, embereket öltek és fosztottak, kegyelmeteket azért intem szeretettel, sőt autoritate functionis parancsajolom is, hogy kegyelmetek az feleki utat őriztesse szorgalmatosan, hogy valami

biztos, hogy az alábbi adat is egy rablóbanda tevékenységére utal, de jól mutatja, hogy a feleki erdő nem volt éppen veszélytelen hely. A kolozsvári százférfiak tanácsa 1592. május 27-i határozatában arra kérte a városi főbíró, hogy Miklós feleki erdőpásztortól akár szép szóval, akár fenyítéssel derítse ki, hogy a korábbi napokban kik oltották ki egy szegény legény életét a felügyelete alá tartozó területen.⁴¹

De a rablók kedvelt helyének bizonyult a kajántói völgy vagy annak a Lápos-tó körüli, vélhetően mocsaras része, a Jára-völgy településeinek a határai vagy a távolabbi, Aranyos menti, a Tordát Aranyosbányával összekötő út menti hegyi falvak környéke,⁴² akárcsak az ottani havasok. Emellett a Meszesi-hágó felé vezető út egy mezőn átvezető, tehát ez esetben nyílt szakasza vagy a Dés, Hidalmás és Kolozsvár által határolt terület településeinek határai is alkalmas helyszíneknek bizonyultak egy-egy rablógyilkosság véghezviteléhez.

A tettek elkövetésének időzítése kapcsán kézenfekvő volna arra gondolni, hogy e bandák inkább a sötétség leple alatt cselekedtek. Forrásaink e tekintetben azonban azt mutatják, hogy az esetek zömében nappal került sor a támadásokra. Vélhetően mindenki tudta, hogy a sötét a gonosztevőknek kedvez, így, aki tehette, elkerülte az éjszakai utazást.

„AZ TORMENTUMBAN ERŐSSEN MEGKÉRDEZTESSÉK”

A halállal végződött rablások száma nem volt magas, de a közösségek életét, vagyonát és biztonságát súlyosan sértő hatásuk miatt a hatóságok is szigorúan léptek fel az elkövetők ellen. A fejedelemségkori Erdélyben aligha volt olyan országgyűlés, ahol a

fosztás és emberölést az csjavgók ne cselekedgyenek, valami huszonöt gyaloggal őriztesse szorgalmatosan. Hogy pedig az latrokat kergessék, mi is innen emberünket bocsátottuk bizonyos számú lovasokkal az csjavgóknak megfogására.” RNLtKol, Kvl, A.2. Kötegelt iratok (Acte fasciculate), fasc. II., 96.

- 41 „Értik őkegyelmek nyilván, hogy az mely szegény legint megöltének ez elmúlt napokban ez város határában, az erdőpásztor Miklós, feleki, jól érti kik miatt lőtt halála az szegény leginnek. Azért kéri bíró uramat, hogy hívassa mingyárust az erdőpásztort, és valóba tudakozza meg tőlle, ha szép szóval meg nem akarná mondani, külömbennis fenyítéssel megmondassa velle. Ha pedig végére mehet őkegyelme, megtekintvén az Istent és az városnak szabadságát, annak móggya és rendi szerént viselljen gondott őkegyelme reá, hogy így Istenünknek is haragját, ő ostorát eltávoztathassák.” RNLtKol, Kvl, Tanácsülési jegyzőkönyvek I/5. 95”.
- 42 Torda vármegye 17. századi jegyzőkönyvei tanúsítják, hogy számos útonálló garázdálkodott ez utóbbi vidéken, akik felett – ha mondjuk épp nem Kolozsváron fogták el őket – a területen illetékes Torda vármegyei ítélőszék hozott ítéletet. *Torda vármegye jegyzőkönyvei*. I–II. 1607–1707. Bev., jegyz., közzéteszi DÁNÉ Veronka. EME, Kvár, 2009–2014 (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1–2 – a továbbiakban *Torda vármegye jegyzőkönyvei*).

levelésített, azaz törvényen kívüli gonosztevők, köztük természetesen a rablógyilkosok „cirkálásának”, azaz üldözésének, elfogásának és megbüntetésének a kérdése ne került volna napirendre.⁴³

Az elkövetők elleni bírósági eljárás gyakori része volt a kínvallatás.⁴⁴ Öt perben biztosan tudjuk, hogy a vádlottakat kínvallatásnak vetették alá, a többi esetben a források töredékessége miatt nincsenek adataink.⁴⁵ Mondró Péter ítéletében a bírák ki is emelték, hogy „az tormentumban erőssen megkérdeztessék, mi módon lőtt ez az ő gonosz cselekedete és kik voltak társai öneki”.⁴⁶ Cărăbuș Purul bandájának összes elfogott tagja esetében is azt jelzik a források, hogy „per torturam megkérdeztetett az Toronyban az cigányokkal”, „vonattuk tortúrára”, „kínzattuk meg”.⁴⁷ Az egeresi bíró által egy asszony megerőszkolásával és más gonosztettekkel vádolt valkói Imre Bálint és ónodi Balassi János ügyében is úgy ítélték a bírák, hogy „erőssen megkénnoztassék” azért, hogy elárulják elszökött harmadik társuk származását, kilétét és tartózkodásának helyét, felfedjék cinkostársaikat, más tolvajságaikat, hatalmasságaikat és orv cselekedeteiket, továbbá azt is, hogy tetteik elkövetésének idején hol és kik voltak rejtegetőik.⁴⁸ Tortúrára ítélték a bírák Balog Tamást is, az 1598-ban kereskedőket kiraboló hajdúcsapat egyik tagját, mert tisztábban akarták látni a történeteket: „hogy penig az törvény előtt világosabb legyen, teccik az törvénnek, hogy az tormentumra felvonattassék, és valóban megkérdeztessék az dologról”.⁴⁹ Kovács Mihály, az 1645 karácsonya előtt lengyel kereskedőket kifosztó és kísérőjüket megölő társaság elfogott tagja, még a tortúra megkezdése előtt, önszántából („ante torturam, sponte”) beismerte tetteit, kijelentve, hogy „ő lelkén el nem viszi”. Vélhetően érezte, hogy nincs menekvés, így a tortúrának csak az említése is elég volt, hogy megtörjön.⁵⁰ A tortúra során tehát az ítélezők a tettesek indítékairól, a tettek elkövetésének körül-

43 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Gondolat, Bp., 2005. 268; DÁNÉ Veronka: „Az Ónagysága széki így deliberála”. *Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata*. EME–Debreceni Egyetem Történeti Intézete, Debrecen–Kvár, 2006 (Erdélyi Tudományos Füzetek 259). 32.

44 Kassa városjoga szerint a kínzás általánosan alkalmazható volt azok esetében, „akik valakit az utcán megtámadva megölnék és kirabolnak, vagy a házba rablógyilkos szándékkal betörnek”. DEMKÓ: *i. m.* 137.

45 Cărăbuș Purul esetében hangsúlyozzuk, hogy az ő maga kínvallatásáról nincs adatunk, de a bandájához vélhetően hozzákapcsolható más gonosztevők esetében 16 személy kínvallatásáról szólnak forrásaink.

46 KvTJk II/8. 449–450.

47 KvTJk II/10. 138; KvSzám 11/XVI. 51, 79, 117, 122–123; 11/XXII. 264.

48 A fellebbezés során az esküdt polgárok is kérték a vallatókat, hogy Imre Bálintot arról is faggassák, hogy kényszerítette-e társát a tett elkövetésére, hogy milyen szándékból jártak a tett helyszínén, és hogy hányan voltak. *Boszorkányok, kuruzslók*. 124–125.

49 KvTJk II/9. 173c.

50 KvTJk II/17. 61, 70.

ményeiről vagy más tettestársak kilétéről igyekeztek minél részletesebb adatokat gyűjteni. A kivallatás tehát, a hatósági nyomozást segítve, a bűnözőhálózatok felszámolásának volt hatékony eszköze.

A TÖRVÉNY SZIGORA

A bűncselekmények súlyához igazítva, a kiszabott büntetések is mindenhol a legszigorúbbak voltak. Werbőczy István Hármaskönyve hangsúlyozza, hogy a rablókat főbenjáró büntetéssel, azaz karóba húzással vagy kerékbe töréssel kell sújtani.⁵¹ A Felső-Magyarországon is alkalmazott magdeburgi jog mindenki köteleességévé tette a rablótámadás elhárításában való részvételt. Előírásai szerint a futásban lévő rablót meg lehetett ölni, az élve elfogottat pedig kerékbe kellett törni. A kassai városjog is az utcai rablógyilkosoknak vagy a más házába rablógyilkos szándékkal betörőknek kerékbetörést rendelt. Ha az eset súlyossága úgy követelte, a kerékbe törés előtt, elretentésképpen, a bűnöst ló farkához kötve végighurcolták a város utcáin, a hóhér pedig minden utcában kihirdette bűneit.⁵² A selmecbányai városjog a bizonyított tolvajlásért vagy rablásért is akasztófát, a tetten ért rablógyilkosnak pedig kerékbe törést írt elő.⁵³ A Budai jogkönyv szerint a rablással vádolt személy ártatlanságát hat eskütársal letett esküvel bizonyíthatta, de akinek bűnössége bizonyítást nyert, annak büntetése végtagjainak összetörése, majd testének kerékbe húzása volt.⁵⁴

Az alábbi néhány példa azt igazolja, hogy a fenti előírásokat a gyakorlatban is alkalmazták. 1528-ban egy Sopron környékén és Ausztriában tíz rablást és hét rablógyilkosságot bizonyítottan elkövető rablóbanda elfogott vezérért karácsony előtt törték kerékbe.⁵⁵ Ugyanazzal a halállal bűnhődött 1596-ban az a soproni disznópásztor is, akit több rablógyilkosságban, szerelmi varázslásban és boszorkányrontásban találtak bűnösnek.⁵⁶ Volt, aki még rosszabbul járt. 1556-ban Kassán két, 1573-ban pedig Selmecbányán egy rablógyilkost kerékbe törése előtt ló farkához kötözve végighurcoltak a város utcáin.⁵⁷ 1600-ban szintén Kassán egy rablással, templomok ki-

51 Werbőczy István *Hármaskönyve*. Szerk. KOLOSVÁRI Sándor–ÓVÁRI Kelemen–MÁRKUS Dezső. Franklin Társulat, Bp., 1897 (Magyar Törvénytár 1000–1895). I. rész, 15. cím.

52 DEMKÓ: *i. m.* 137.

53 CSUKOVITS Enikő: *Bűn és büntetés a középkori városi gyakorlatban. A selmecbányai 14–15. századi városkönyv bűnesetei*. Történelmi Szemle XLVI(2004). 1–2. sz. 160.

54 *Buda város jogkönyve*. II. Közread. BLAZOVICH László–SCHMIDT József. Szeged, 2001 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 17). 454 (268. cikkely); DEMKÓ: *i. m.* 136–137.

55 WINKLER Elemér: *Bűnök és büntetések a régi Sopronban*. Sopron, 1924. 46–47.

56 NÉMETH Ildikó: *Thoman (Hans) Türck soproni disznópásztor boszorkánypere, 1596*. Soproni Szemle 62(2008). 2. sz. 170–172.

57 SZEGHYOVÁ: *i. m.* 172; DEMKÓ: *i. m.* 137.

fosztásával és tizenhétnél is több személy, köztük egy pap meggyilkolásával vádolt legényt a bakó a kerékbe törés helyszínére vezető út négy pontján fogóval megcsipdesett.⁵⁸ 1571-ben Lőcsén két, vásárra igyekvő kereskedőket kiraboló lőcsei férfit, 1586-ban pedig Bártfán egy másikat, aki a vasárnapi istentisztelet alatt egy városi házból pénzt rabolt, meggyilkolt egy kislányt, tetemét pedig a kútba dobta, kerékbe törésre, majd testük akasztófára függesztésére ítélték.⁵⁹ Egy 1588-as lőcsei ítélet szerint a rablógyilkos végtagjait keréken összetörték, majd testét máglyán élve megégették.⁶⁰ Eperjesen 1577-ben ugyanakkor a kerékbe törést mint enyhített büntetést alkalmazták egy környékbeli bandában garázdálkodó hírhedt rabló esetében, akit korábban felnégyelésre ítélt a bíróság.⁶¹ 1586-ban Bártfán egy nemes házáat feldúló és a tulajdonost meggyilkoló lengyel jobbágy ugyanakkor már nem került el a felnégyelést, testrészeit akasztófára is függesztették.⁶² 1597-ben Lőcsén is felnégyeltek egy többszöri rablógyilkost.⁶³ A 17. század közepén Eperjesen egy rablóbanda tagjait a legválogatottabb kínok között küldték a halálba: egy rablót bitófához kötözték, hátából a hóhér szíjat hasított, majd a bordái közé vert vashoroggal felakasztotta; egy másikat élve kerékbe tört, majd megnyúzott; egy harmadiknak testét késsel felhaso-gatta, nyakig egy frissen nyúzott lóbőrbe varrta, majd a tettes harmadnap bekövetkezett haláláig a napon hagyta.⁶⁴ A kerékbe törés, karóba húzás, felnégyelés vagy a tettes hátának bőreből szíj hasítása mint büntetésformák a magyarországi úriszékek 17. századi ítélkezési gyakorlatában is jelen voltak.⁶⁵ A példák azt mutatják, hogy a felvi-

58 SZEGHYOVÁ: *i. m.* 172–173.

59 A lőcsei 1571-es esetben Demkó Kálmán azt feltételezi, hogy a tetteseket eredetileg élve eltemetéssel akarták büntetni, melynek végrehajtását azonban a februári fagyos föld ellehetetlenítette. DEMKÓ: *i. m.* 137; SZEGHYOVÁ: *i. m.* 169–170.

60 DEMKÓ: *i. m.* 137–138.

61 SZEGHYOVÁ: *i. m.* 171.

62 Uo. 178.

63 DEMKÓ: *i. m.* 138.

64 Uo.

65 Devecser, 1628: a Balaton környékén számos lopást, emberölést és házmegásást elkövető személyt kerékbe törtek; Nyéki úriszék, 1632: embert ölő, a holttestet pedig kifosztó tettest kerékbe törtek; Győr, a bencés főapát széke, 1654: egy személyt többek meggyilkolása, útonállás, nyúzás, fosztogatás, kínzás és tűzzel való fenyegetés miatt csigázásra, kerékbe törésre, végül kerékre vetésre ítélték; Lakompak, 1662: egy zsidó falut felverő rablóbanda tagjait fejevétel követő kerékre vetésre ítélték, vezetőjüket meg is csigázták; zborói úriszék: udvarházak felveréséért, útonállásért, lovak és ökrök elkötéséért és több ember megölése miatt egy gonosztevőt kínzásra, bőreből szíjak hasítására, négyelésre és teste feldarabolt részeinek akasztófára felfűzésére ítélték. ECKHART Ferenc: *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században*. Akadémiai, Bp., 1954. 117. További példákra lásd: *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek*. Szerk. VARGA Endre. Akadémiai, Bp., 1958. 379–380, 471–474, 487–488, 521–522, 910–913, 984–985.

déki vagy nyugat-magyarországi ítélkezők által kiszabott büntetések súlya valóban egyezett a jogkönyvek szigorú előírásaival, sőt, néha talán túl is szárnyalták azokat.

Erdélyi példáink sem kevésbé engedékenyek. 1614 augusztusában például egy rablóbanda két zernyesti származású tagját, akik Töröcsvár alatt egy vallon doktorra és kíséretére támadtak, az orvost és legényét meggyilkolták, feleségét megsebesítették, 3000 forintjukat pedig elrabolták, Brassóban kínvállatásnak vetették alá, majd karóba húzták. De karóban végezte a banda hírhedt vezére és három további tagja is.⁶⁶ 1672-ben tortúrán, majd karóban végezte kisbúni Bethlen Miklós egyik felsőpeterdi jobbágya is, akit a Torda vármegyei alispán „sok istentelen gonosz cselekedetekkel, tolvajlással, gyilkossággal, vérontással” vádolt.⁶⁷ Karóba húzásra ítélte a Torda vármegyei szék a fejedelem egyik ponori jobbágyát is, akit az alispán „sok Isten ellen való gonosz cselekedetekkel, lopással, orzással, gyilkossággal, erdőkön való lappangással” vádolt.⁶⁸ 1677-ben egy hagymási jobbágyot ítélte kínvállatásra a szedria, hogy „valljon az több társairól”, majd a felperes és hat eskütársa terhelő esküje esetén fejtételt is kimondott rá, mert egy, az 1676. októberi nagyenyedi sokadalomból hazafelé tartó hidasi nemest az aranyosszéki Csákó határában a nyílt országúton több tolvaj társával „megölvén elvagdalták”.⁶⁹ Szintén 1677-ben a Torda vármegyei filiális szék előtt az alispán két podsági jobbágyot vádolt azzal, hogy több társukkal a szebenzéki Verestorony környékén kereskedő görögökre támadtak, és 900 tallérnál nagyobb összegre rúgó javakat raboltak tőlük. Habár a források szerint gyilkosságra nem került sor, de az alispán így is cinkosaik kitudása érdekében kínvállatást, azt követően pedig karóba húzásra kéri a két tettesre.⁷⁰

A kolozsvári ítéletek is azt mutatják, hogy a rablógyilkosokra kemény büntetés várt. A faluispánt több társával együtt meggyilkoló és számos más rablógyilkosságot elkövető Mondró Péter példásan megbűnhődött: kínvállatása után „lófarkon meghordoztassék, fogóval megfogdostassék, és az büntetésnek helyére kivitessék, ott keze, lába elvagdaltassék, végezetre több tagait négy részre vágassék, és felfüggesztesék karóba”.⁷¹ Felnyársalással bűnhődött Balog Tamás hajdú is, aki több katonatársával együtt kereskedőkre támadt. A törvény szerint, „egyebeknek példájára, annak az helyén nyársba vonattassék, és így gonosz cselekedetiért meglakoljon”.⁷² Nyárson végezte az 1600-as évek elején Cărăbuș Purul köré tömörülő banda több feltételezett

66 DERZSI: *i. m.* 268, 275.

67 Többek között többen rátámadtak Kisbánya lakóira, egy embert megöltek, egy másikat az aranyosszéki Székely-erdőn „marcongaták, vagdalták”. *Torda vármegye jegyzőkönyvei*. II. 144–145, 147.

68 Az ítéletben a szék a fejedelem belátására bízta a tortúra esetleges alkalmazását. Uo. 148.

69 Uo. 215–216, 222–223, 229.

70 Uo. 234–235; DÁNÉ: *i. m.* 171–172.

71 KvTjk II/8. 449–450.

72 KvTjk II/9. 173c.

tagja is: Vánca Ilát a Szabók tornya előtt nyársalták fel, de nyársra került Patak Manul és Kisfenesi Toma is, továbbá a Carolus Imhoff által elfogatott Flora Péter is, akárcsak a Krausenegg császári biztos által a havason lefogatott kilenc lator közül négy személy. Őket azonban a felnyársalás előtt le is fejezték. Valkai Imre Bálint és ónodi Balassi János esetében alapfokon úgy határoztak a bírák, hogy „az törvényfa alá vitessenek és ott karóban veretessenek, mint olyan hatalmas tolvajok és erőszakselekedők”. Végül másodfokon Balassit felmentették a halálbüntetés alól, de Imre esetében maradt az eredeti ítéletét, ti. hogy „kivitessék, karóban veretessék és felállattassék”.⁷³ 1646-ban a bírák a lengyel kereskedők kifosztásában és kísérijük meggyilkolásában részes Kovács Mihályt, aki nem mellesleg a tömlöcben egy társával a tömlöctartót is meggyilkolta, első fokon izzó fogóval való fogdosásra, kezeinek levágására és fejvesztésre ítélte: „megfogdostatván fogóval, s az két keze elvágattatván, feje elütsessék”. A másodfokon ítélező esküdt polgárok azonban változtattak az ítéleten, ugyanis megítélésükben a kereskedők ellen elkövetett rablás nyársat és nem hóhérbárdot érdemelt: „emendata, mint tolvaj, megfogdostassék és kivitessék, karóban tétessék, hogy késsel a tömlöctartót megölte, két keze elvágattassék”.⁷⁴ Az összes bűnös közül csupán a középföldi jobbágy, Rigány István szabadult meg a nyárstól, és csak fővételrel bűnhődött, de ő is csupán azért, mert a vármegye sürgette kivégzését: „noha mint tolvaj nyársot érdemlene, de mivel abban illy hamar mód nincsen, ha fejét veszik is, meghalhat”.⁷⁵

E büntetések mindenike azt mutatja, hogy a kora újkor büntetőgyakorlatának megfelelően a rablógyilkosoknak, a közösség legrettegettebb gonosztevőinek a kivégzése Kolozsváron sem csupán a vétkesek fizikai megsemmisítéséről szólt. A hatóságok egy olyan aktusnak szánták, amely leckét adhatott a büntettek következményeiről, amely a tett súlyosságának megfelelő büntetéssel vágott vissza a tettesnek, ezáltal pedig a társadalomban felgyűlt feszültségeket oldotta fel.⁷⁶ A város utcáin hordozott és megkínzott bűnözők szenvedése vagy a felnyársalt és közszemlére állított holttestek látványa a kolozsváriak számára is azt volt hivatott szemléltetni, hogy a rablógyilkosság a hatóságok részéről kíméletlen megtorlást von maga után.⁷⁷ Egyesek testét

73 *Boszorkányok, kuruzslók.* 124, 126.

74 A rablógyilkosságért a nyárs járt, hogy emellett két kezét is levágták, az a tömlöctartó meggyilkolása miatti büntetés volt. KvTJk II/17. 61.

75 KvTJk II/14. 35.

76 Nicolas TERPSTRA: *Theory in Practice: Executions, Comforting, and Comforters in Renaissance Italy = The Art of Executing Well. Rituals of Execution in Renaissance Italy.* Ed. Nicolas TERPSTRA. Truman State University, Kirksville, 2008. 122, 125.

77 Karóba húzással bűnhődhettek a fegyveres támadást elkövető rablók akkor is, ha tetteik során nem került sor emberhalálra. 1612 júniusában a városi bírák Féliszájú Mártonnak, aki egy társával egy országúton elrabolta Tasnádi Péter lovát, üldözőire pedig puskával lövöldözött, mint „hatalmas tolvajnak” halált róttak ki: „annak helyén karóba veretessen, és

négybe is vágták, mely – akárcsak a 16. századi Bolognában is – gyakran volt a rablógyilkosok büntetése, melynek révén szimbolikusan azt kívánták jelezni, hogy a bűnöző testét a hóhér úgy szedi darabjaira, ahogy az általa elkövetett bűncselekmény szétördelheti egy város, vidék vagy ország társadalmát.⁷⁸

Tizenegy ítéletről van tudomásunk, ebből nyolc esetben a vádlottak nyárson végezték, egy kilencediket pedig csak az időhiány mentette meg a nyárstól. A nyolcból két esetben a karóba húzásra már a bűnösök lefejezése, illetve felnégyelése után került sor. Két ítélet fejvesztést rendelt el a tetteseknek, a felnégyelést, illetve az akasztást pedig egy-egy ítéletben rótták ki a bíróság. Két esetben az ítéletet haláluk előtt más kínzásoknak – ló farkához kötözve hurcolás, izzó fogókkal fogdosás, végtagok levágása – is alávetették. A kolozsvári ítélezők szemében tehát leginkább a nyárs volt az a büntetésnem, mely a tettet is méltóképpen büntette, az ítéletek nyilvános végrehajtása és a holttest közszemlén hagyása által pedig a közösséget is hatékonyan figyelmeztette a hasonló tettek következményeire. A Felvidéken vagy a magyarországi úriszékek esetében is oly kedvelt kerékbe törés büntetésének alkalmazásáról nem szólnak forrásaink.

VÉGSZÓ

Végezetül úgy gondoljuk, hogy a bemutatott példák mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy akárcsak máshol, a kora újkori Kolozsváron és környékén leggyakrabban kisebb és nem túlzottan szervezett társaságokban garázdálkodó gonosztevők esetében sem a társadalmi egyenlőtlenségek ellen vagy valamilyen nemes cél érdekében harcoló csoportosulásokkal, hanem közönséges gonosztevőkkel kell számolnunk, akiket hol nehezebb életkörülményeik, hol rossz szokásaik, romlott erkölcsük, hol a véletlen, eset-

felállatván egyebeknek példájokra”. A tettet végül fejedelmi kegyelem mentette meg a karótól. KvTJk II/11. 73–75. – 1640 márciusában a városi bírák „mint hatalmas tolvaj”-nak Dombi Istvánnak is a szokott helyen való felnyársalást helyezték kilátásba, ha nem tudja megbizonyítani, hogy nem vett részt abban a január 19-i fegyveres támadásban, amely során két, véckei, illetve gyurkapataki városi jobbagytól huszonkét zsáknyi árut éjszaka a város majorja előtt „hatalmasul reájok támadván és puska- és kardcsapásokkal, tüzek s szekerek mellől elkergetvén, eltolvajlottak”. KvTJk II/15. 81–82. – 1642 májusában a bírák egy gonosztevőt, aki áldozatát éjszaka kerti nyugvóhelyén felverte, megfosztotta ruháitól és egyéb javaitól, és majdnem meg is fojtotta, azért nem nyársalásra, hanem pellengéren való erős verésre és városból kikísérésre ítélték, mert kiegészített az áldozattal. A fellebbezés során viszont kikötötték, hogy ha a városba visszajön, „érdeme szerint való sententia lészen a fején, úgymint karóba veretik”. Uo. 240.

78 TERPSTRA: *i. m.* 126.

leg mindenik együtt sodort be az erőszak világába, ahonnan legtöbbszörnek előbb vagy utóbb vesztőhelyre vezetett az útja.⁷⁹

MURDEROUS HIGHWAYMEN.
ROBBERS AT THE JUDICIAL COURT OF EARLY MODERN CLUJ

Keywords: *pre-modern times; criminal prosecution; robberies with murders; highwaymen; robbery gangs; torture*

The study analyzes cases of pre-modern robberies with murders committed by gangs of robbers, whose captured members had to face justice in front of the judges of Cluj. The incomplete judicial protocols and account books of Cluj from between 1570 and 1660 had preserved twelve lawsuits of the kind. All these crimes, executed with brute physical force and direct confrontation, were tied to the world of men, women occurred rarely and usually as victims of the actions. A good number of the perpetrators were from mountain villages from the close or more distant proximity of Cluj (Sălicea, Finișel, Heșdate, Ocolișel). Quite a few victims were travelers, especially merchants or simple people who attended markets, but there were others, like stock-farmers or shepherds, too. The gangs usually had three to five members, even the biggest ones did not exceed ten or thirteen people. Both their number and their members were in constant change, so they did not have a solid internal organization and hierarchy. Because no perpetrator wanted eyewitnesses, the deeds were committed mainly on alpine pastures, on mountain roads from or next to forests, on underbrushes and marshlands close to rivers and lakes. Torture was an important element of the judicial proceedings, used to find out all the possible details of the crimes and to trace down other members of the criminal gangs. The verdicts of the cases show that the murderous robbers, like elsewhere in the pre-modern Europe, received harsh punishments. The majority of them were impaled, two of them beheaded, but quartering and hanging were also used as measures of retribution.

UCIGAȘI DE DRUMUL MARE.
BANDIȚI ÎN FAȚA INSTANȚEI DE JUDECATĂ
A CLUJULUI PREMODERN

Cuvinte-cheie: *epoca premodernă; urmărirea infractorilor; tâlhării însoțite de omucideri; bande de tâlhari ucigași; bandiți; tortură*

Studiul analizează cazuri de tâlhărie care au degenerat în omucidere comise de răufăcători adunați în bande, ale căror membrii au ajuns în fața instanței de judecată din Cluj. În protocoalele de judecată și în socotelile orașului dintre anii 1570-1660, toate incomplete, am iden-

79 A fenti gondolatmenet angliai analógiájára lásd J. A. SHARPE: *Dick Turpin. The Myth of the English Highwayman*. Profile Books, London, 2005. (e-book)

tificat douăsprezece astfel de procese. Toate aceste infracțiuni, comise prin forță fizică și confruntarea directă a părților, au fost fapte legate de lumea bărbaților, femeile prezentându-se foarte rar, și de regulă doar în postura victimelor. Făptașii au provenit în proporție mare din satele de munte aflate în imediata sau mai îndepărtata vecinătate a Clujului (Sălicea, Finișel, Heșdate, Ocolișel). O bună parte a victimelor erau călători, negustori sau târgoveți în primul rând, dar găsim printre ei și țărani crescători de animale sau păstori aflați la pășunat cu animalele lor. Bandele erau alcătuite de regulă din trei-cinci persoane, chiar și cele mai numeroase neavând mai mult de zece-cincisprezece membri. Atât numărul cât și componența lor era însă în continuă schimbare, de aceea bandele nu aveau o ierarhie interioară bine-definită. Făptașii, încercând să se ferească de privirile martorilor, au agreat pentru faptele lor cu precădere pășunile alpine, drumurile de munte sau din apropierea pădurilor, locurile mlăștinoase, stușișurile din apropierea lacurilor sau a râurilor. Pentru depistarea membrilor rețelelor de răufăcători și pentru a afla detalii despre infracțiuni, în cursul proceselor s-a recurs deseori la tortură. Sentințele arată că tâlharii ucigași s-au ales cu pedepse aspre, la fel ca și în alte teritorii ale Europei premoderne. Majoritatea celor găsiți vinovați au fost trași în țeapă, doi au fost decapitați, tăierea trupului criminalului în patru, respectiv spânzurarea numărându-se la rândul lor printre pedepse aplicate de instanța clujeană.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Bp. = Budapest

Buc. = Bucureşti

Buk. = Bukarest

EME = Erdélyi Múzeum-Egyesület

Kvár = Kolozsvár

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MTA = Magyar Tudományos Akadémia

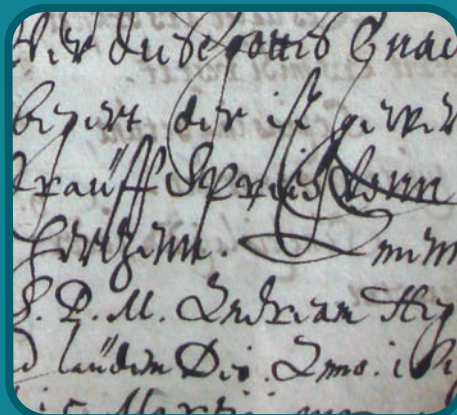
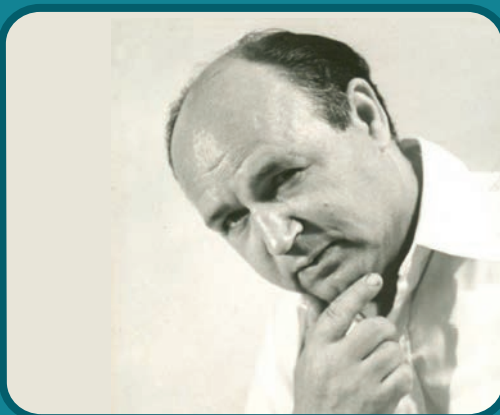
OSzK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

sz. = szám

Uo. = ugyanott

Uó = ugyanő

vö. = vesd össze

A CERTAMEN IX. tanulmányai különböző tudományterületek kutatási eredményeit adják közre, és minden olvasójukat felfedezésre hívják. E korszerű módszereket alkalmazó vizsgálatok magyarul, de szélesebb összefüggésben tárgyalnak társadalom-, humán és művészettudományi kérdéseket két nagy fejezetben (*Nyelv-, irodalom-, színház- és filmtudomány; Régészet, történelem*), rendkívül változatos forrásanyag felhasználásával, a tudományos argumentáció részét képező képmelléletekkel.

A kötet, szakmai vitákra is utalva, új ismereteket nyújt a jelhasználat sajátos nyelvészeti, irodalmi, színház- és filmművészeti formáiról, a fordításról mint a politizálás eszközeiről, a művészi produkciókról mint a kultúrák közti kapcsolat eleven teréről, továbbá például az egyházi intézmények és a társadalom összefüggéseiről, a kora újkori Erdély városairól is mint vásárok helyéről, mint szervezetten felügyelt rendű településekről, a régi Erdély egyházi létesítményei múltjáról, egykori büntetőjogi rendszeréről.

ISSN: 2393-4328

9 772393 432225